

XVI. Magyar és egyetemes történelem²⁷¹

670 táján jelent meg a Kárpát-medencében – a sírok tanúsága szerint – a *griffes-indás nép*, amely nem lehetett bolgár, hiszen a bolgárok máshová mentek. Nem lehetettek ők sztyepei nagyállattenyésztők sem, hiszen nagy létszámú temetőik falvakra vallanak, s ilyenek a nagyállattenyésztőknél nincsenek. Nem jöhettek a Volga partjáról sem, mert nem voltak kazár származékok. Jöhettek viszont a szomszédból, ahonnan a fegyvertelen első szarmata beköltözés is történt, a mai nyugat-ukrajnai területről. S miként e jazig-szarmaták, a griffes-indások is magyar nyelven beszélhettek. Erős nemzetségi rendszerben éltek, és a tízes rendszert is követték, mint a székelyek. A kazárok időközben az iszlámot terjesztő arabokkal háborúztak a Kaukázus körül, s 740-ben államvallásként felvették a judaizmust. A vikingek északról, a besenyők keletről támadták őket, s ekkor a nekik alávetett lovas népek lerázták a kazár uralmat, illetve biztonságosabb vidékre költöztek. Ez volt a magyar honfoglalás létrejöttének egyik mozgatója. A másik mozgató Álmos, ill. Árpád vezér törzse. Róla szólnak az Árpád-házi krónikák, valamint a történelmi, például a bizánci udvari feljegyzések. Utóbbiak szerint azonban e magyarok turkok voltak. Krónikáink Csodaszarvas mondája viszont az ősi eredetű magyar népre utalhat, amire a mondában szereplő anyajogú társadalom és erdős környezet mutat. A Turul-monda pedig az Árpádok családjának származásmondája, amelyben Emese neve szarvasünnöt jelent, és a nemzetség anyját jelképezi. Ugyanakkor a magyar népi kultúrát nem jellemzi a ragadozó állat, madár ábrázolása, azaz a Turul-monda a társadalom vezető elitjére vonatkozik, nem pedig a letelepített népekre. Eszerint az Árpádok családja a turul és a szarvasünnő nászából származik. Tehát a család két ágból egyesült, férfiágon a hunból – Bulcsú bizánci nyilatkozata szerint szabírból –, a nőit pedig nem ismerjük. A magyar krónikák hangsúlyozzák, hogy Árpád népe Attila jogos örököséként érkezett a Kárpát-medencébe, ezért az is elképzelhető, hogy a női ág volt a hun (míg a férfi szabír).

Ügyek 810-815 között szabír kagánként ellenőrzése alá vonta a Dnyeper-parti magyar nevű városokat és a folyami hajózást. Fia, Álmos (819-893) Kijevet erős várrá építtette, ahol nagy kardkovács műhely működött. Az ő fia Árpád (840-907), akivel együtt a magyar honfog-

²⁷¹ Lásd Cser (2000), pp.: 170-182.

lalást előkészítette. Árpád 860-tól szövetségesként több hadjáratban vesz részt, amelyek során megismeri a Kárpát-medencét. Álmos hatalmi köre 884-ben Kijevben a varég (normann) Olegot teszi meg ispánnak, aki később a szövetséges kijevi orosz dinasztia alapítója lett. Mivel az igen erős besenyők 870-ben átlépték a Volgát, a legkeletibb bolgár törzs, a Nyék elhagyta a kazár szövetséget, és Álmos fennhatósága alá költözött. 888-ban, a Kijevben járt 'avar' vezetők²⁷² megegyeznek az egységes Kárpát-medencei hatalom újjászervezéséről, és a területnek a helyben lakók és a beköltözők közötti felosztásáról. Ugyanebben az évben a másik két bolgár törzs is átköltözik a besenyők elől a Dnyeper nyugati oldalára. A szabírok délebben lévő része viszont a besenyőktől félve a Kaukázusba költözik. Amikor 890-ben a szabír és az onogur bolgár²⁷³ katonai vezetők vérszerződéssel egyesítik erejüket, létrejött a magyaroknak nevezett egység, azaz a magyar vezető elit és az egységes magyar nép.

Gondot okoz azonban az, hogy itt valóban törzsekről és törzsek vezéreiről van-e szó, hiszen a törzsnevek megegyeznek a hadi szerepek, a hadseregben elfoglalt pozíciók türk neveivel, amelyeket később törzsneveknek hittek, míg egyes vezéri beosztási elnevezéseket személyneveknek néztek. Mindazonáltal a honfoglaló magyar nép zömét a Dnyepertől a Kárpátokig letelepedett lakosság adta, amelynek a nyelve ugyanaz volt, mint a Kárpát-medence észak-keleti felén lakóké. A kapitányok azonban ekkor még nem ezen a nyelven beszélnek, amelyet viszont mégiscsak róluk neveztek el magyarnak. Azaz a magyaroknak nevezett kultúra nem azonos névadójával.

A honfoglalás előestéjén a magyar katonaság háromszor is szövetségesként harcol Pannóniában. Utoljára 895-ben. Ugyanebben az évben Simeon bolgár cár elleni bizánci szövetségben biztosítani tudják az Alduna felől a honfoglalást. Ez ebben az évben meg is történik. 1500-1800 km-es út vezet Álmos katonanépe utolsó szálláshelyétől a Kárpát-medence belsejébe, és ennek a megtétele a föltételezések szerinti több százezres tömegnek négy hónapig tartott. A Kárpát-medencében a falvakban ünnepélyesen fogadják a beköltözőket, a székelyek katonailag is

²⁷² Padányi felfogása szerint az avarok maradéka a Kárpát-medence északi-, észak-keleti területére menekült, és az ő küldöttségük kereste föl Álmos vezért 889-ben. Padányi (1989), p.: 353. Ez a küldöttség azonban ugyanúgy lehetett a Kárpát-medence őslakóinak, a hajdani cucuteny műveltség utódainak a küldöttsége is.

²⁷³ Nem föltétlenül onogur törzseké, ez a szerződés ugyanúgy lehetett ugyanazon képviselővel is, akiket Padányi avaroknak (uar-kunoknak) tekint.

segítettek. A honfoglaló katonák a ritkábban lakott területekre települnek, ahol a lakosságot a keresztény frank és a morva irtó hadjáratok elgyérítették. A külső népesség tömeges betelepődése és a gyéribben lakott, nem sztyeppei területek elfoglalása azonban ezt követően legalább egy évtizedig tartott. Ha Árpád 'honfoglalói' a belső, letelepedettekhez képest közép-, vagy kelet-ázsiai sejt átörökítőkkal rendelkeztek volna, akkor érthetetlen lenne, hogy a magyar népességben, s általában a Kárpát-medencét övező területek népességében miért az ősi, európai jelző az uralkodó. A Kárpát-medence lakói ezért nem jöhettek sem távolról, sem nem lehettek a közép-ázsiai turk népek 'magyarul beszélő' utódai, sem nem a kis-ázsiai sumér népek utódai, mert azt az elgondolást a sejtj átörökítők jelzőinek eloszlása tagadja.

A világtörténelem eddigi legnagyobb hadi vállalkozása, a magyar honfoglalás sikerre vezetett, majd pedig száz éven belül létrejön itt Európa legkorszerűbben felépített állama. A választott fővezér családja a vérszerződés alapján a nép örökös vezére, majd apostoli királya lesz. A Könyves Kálmán idejéből már ismert Szentkorona-eszme szerint azonban az országnak az uralkodó nem birtokosa, hanem a Szent Korona jelképes lényé egyesíti magában a területén élő uralkodó és nem uralkodó embereket. Így ember nem birtokol embert. Ugyanakkor minden alattvaló, és az uralkodó maga is, a Szent Korona tagja. II. Endre idején született meg az Aranybulla, a király és a nemesi társadalom szerződése. A háromrészes terület a honfoglalást követően hatalmi szerkezetét tekintve egységessé vált, és azonnal Európa kulturális húzóereje lett.

A Kárpát-medencét feltöltő népesség kérdésében ismert, hogy a szlávok a Kr. u. V-VII. században még nagyjából egységes tömbben, a Kárpátoktól északra éltek, pl. hun, majd avar fennhatóság alatt. Hatalmi tényezőként egyáltalán nem számítottak ebben az időben. Nyelvük, műveltségük a hun 'uralom' alatt nem változott meg, megmaradt. Alapszavaik 75%-a azonos töre vonatkozatható, a glattokronológia adott esetben egyértelműen jelzi, hogy másfél évezreddel ezelőtt a szlávok nyelve még egyetlen nyelv volt, bár föltehetően már akkor is nyelvjárásokra szakadozottan, a szétválás csak ezt követően következett be. Az avarok hatalommegosztó politikája és Bizánc védekező taktikája során kerültek azután a szláv törzsek az Alduna mellé (mai Szerbia, Bulgária).²⁷⁴ Ennek köszönhetően jelent meg pl. két Morávia a történelmi leírásokban. A leírások nem szólnak arról, hogy a Kárpát-medencébe magába is betelepítettek volna szláv törzseket. Szláv törzsek elő-

²⁷⁴ Götz (1994), pp.: 226-227, Baráthosi Balogh (1931), pp.: 31-62.

ször hatalmi tényezőként az avarok Bizánccal szembeni, 622-es háborújában jelentek meg,²⁷⁵ de ekkor még egyedi néven nevezik őket, nem vonják őket egyetlen nyelvcsalád alá. Később is csak az Alduna mentén, majd fokozatos nyugatra nyomultukban a Dráva déli területein találkozzunk velük. Anonymus sclavi népét ezért nem szabad szláv nyelvűként értelmezni. A szó eredeti latin jelentése: fogoly, hatalom alá rendelt.²⁷⁶ Így értelmezve, a Kárpát-medence Árpád vezér idején élt lakóit kell bennük meglátnunk, akik nyelvéről maga a szó, a kifejezés semmit sem mond.

Az 'öslakók' műveltségéről ellenben árulkodnak a későbbi jelenségek. Kézai krónikája Salamon idejéig 'királyi' koronát említ,²⁷⁷ majd Gézától kezdve beszél 'ország koronáról'. A Szent Korona Tana I. Kálmán idején már megjelent,²⁷⁸ s az a lényege, hogy a Magyar Királyságban a legfőbb hűbérúr egy szakrális tárgy, akinek alattvalója mindenki, még a király is. Mellérendelő szemléletet tükröz ez a felfogás, ami másutt az egész történelem során ismeretlen.

Ezzel szemben a Magyar Királyság körül mindenütt a tripartitum uralkodott, a földet és vele egyetemben az azon élő embereket is ember birtokolta. Ez a Magyar Királyságban nincs így. Csakis a Werbőczy-féle törvények²⁷⁹ idején jelenik meg a jogrendben az ember birtoklása, majd a Habsburgok idején sikerült a magyarságot megfosztani faluközösségeitől és belekényszeríteni a hűbéri rendbe. Ez a 'dicsőség' Mária Terézia és fia, II. József 'érdeme'.²⁸⁰ A magyar társadalom ettől kezdve rendszeresen robbant, lett rebellis, és alig 70 évvel a hűbéri rend véglegesítése után, 1848-ban azonnal el is törli ezt a rendszert, amint majd 1956-ban is az orosz gyarmati rendet. Ezzel visszautalva Hérodotosznak a szkítákra vonatkozó leírására: rabszolgaságban nem tartható, inkább az életét adja fel.

²⁷⁵ Baráthosi Balogh (1977), pp.: 51-62.

²⁷⁶ Du Cange (1954), p.: 357.

²⁷⁷ Képes Krónika 124, p.: 122, 140, p.: 136.

²⁷⁸ Dümmerth (1977), pp.: 311-315.

²⁷⁹ Zétényi (1997), pp.: 83-89, Werbőczy (1514).

²⁸⁰ Láczy (1878).

F. Kárpát-medencei magyar néptörténeti egység és folytonosság

A Kárpát-medence a kora kőkortól kezdve folyamatosan lakott. Az egyes kultúrák egymást váltva, de folyamatosan fejlődnek tovább. A Szeleta műveltség kulturális elemei mindvégig jelen vannak. Ugyanakkor a Subalyuk (Szeleta) műveltség embertani jegyei is végig követhetők. A neandervölgyi embertípus itt ötvöződik a kaukázusival és az így kialakult cromagnon B embertípus még az Árpád kori sírokban is komoly mértékben jelen van. S a jelenkor embertani képében a cromagnon B típus a pamírral keveredve bár, de továbbra is komoly tényező. Ezt a helyre nem álló sejti férfi tulajdonság-örökítőnk²⁸¹ vizsgálati eredményei megerősítik: a medence lakói tulajdonság-örökítő állománya 73%-ban ősi, európai, amit ~9%-nyi még ősbibb észak-afrikai állomány egészít ki. A magyarság jelenkori férfi tulajdonság átörökítő állományában a későbbi, ázsiai, közép-ázsiai állomány részesedése kevesebb mint 20%.

Az Árpád nagyfejedelem vezette magyar honfoglalás közvetlen és közvetett, közeli és távoli előzményeit – számtalan nyilvánvaló tény miatt – a történelmi kutatásnak a honfoglalásban szereplő minden résztvevő szempontjából kell feldolgozni. Egyedül ezzel a módszerrel látszik ugyanis megfelelően megközelíthetőnek és megragadhatónak a 'megszerzett' hon és lakói, valamint a honfoglalók őstörténete. Azért kell őstörténetről beszélnünk, mert a magyar honfoglalás ideje óta megszakítatlan és folytonos a magyar nemzeti és állami lét az érintett területen és népesség körében. Így a benne résztvevők és részesek oldaláról a magyar honfoglalást megelőző minden összefüggő történeti mozzanat igen fontos, mert a magyarsághoz vezető őstörténetet alkotja.

A magyar honfoglalás által megteremtett magyar hon és megszületett magyarság őstörténetének, mint minden őstörténetnek az a jellegzetessége, hogy nem kifejezetten és egyedül erről – az ekkortól fennálló – hazáról és erről a hungaricus népről szól. Hanem az őt összetevő előzményekről, azokról az eseményekről és történésekről szól, azokról a folyamatokról és törekvésekről, eredményekről és kudarcokról, amelyeket az egyes korábbi szereplők elkövettek, elértek vagy elszenvedtek. Ezért a magyar őstörténet eredményes kutatása csupán az egyetemes

²⁸¹ Azaz Y kromoszómánk.

emberi őstörténet vonatkozó területeinek és részeinek megfelelő felhasználásával történhet meg, érthetően esetenként az egyetemes őstörténeti ismeretek kiegészítésével, gazdagításával, mozzanatainak részletesebb vizsgálatával, bővebb adatolásával.

Ha az eddig elmondottakat elfogadjuk, azzal kizártuk, hogy az összetevő elemek egyikének előzményeire, történetére szűkíthető legyen a magyar őstörténetet. Ha pedig elfogadtuk, hogy az összes összetevő előzményei és története mentén írjuk meg a magyar őstörténetet, akkor a vizsgálatban az összes összetevő szereplőt visszavezethetjük a kezdetekig, még ha az egyetemes őstörténet nem is fordított rájuk eddig – ebből a szempontból – kellő figyelmet. Ezek a visszavezetések azonban hamar addig jutnak, hogy megszűnik az egyes előzmény népek azonosítási lehetősége, s ekkor a különböző kultúrák, régészeti műveltségek életútja és kölcsönhatása folyamataiban, eredményeiben jelölhetők meg a további magyar őstörténeti előzmények. Ekkor tehát, a történeti kor előtt az egyetemes őstörténeti időrendi keretben azonosítható a magyar őstörténeti időrend.²⁸² Az azonosítás összehasonlító módszereként elsősorban – a kulturális és népességbeli folyamatosság alapján – későbből adatolt jellegzetességek korai nyomainak rögzítése, első előfordulásának megállapítása szolgálhat. Továbbá a kultúrák egymásra következésében, a régészeti műveltségek egymásra rétegződésében a túlélő, győztes összetevő elemek felkutatása és megnevezése. Az így meghatározott kulturális és nyelvi egység ugyanis ekkortól képessé válik felszívni a beköltöző menekült vagy hódító kultúrát, és középtávon magába olvasztani, azaz behozott előnyös műveltségi elemeit alkalmazni, felhasználni, és az új néprészt nyelviileg, majd hosszú távon kulturális-an is magához idomítani.

XVII. A magyar nyelvi egység és folytonosság

A kutatók figyelmesek lettek a honfoglalást elszenvedők és a honfoglalók szervezeti és népi tagoltságára, megkülönböztetve a helyben talált és az először beérkező elemeket, azonosítva egyes beköltözőket

²⁸² Lásd Cser (2000) 6. fejezetében az egymást követő, illetve egymásra települő különböző régészeti kultúrák életrajzából, egymásra hatásából rakja össze a Kárpát-medence legkorábbi történetét.

már korábban betelepültekkel, s főként elemezve a hatalmi szerkezet elrendeződését, a műveltségi, embertani és egyéb külső jegyek, tényezőik rendszerét.

Ezzel az újszerű megközelítéssel ugyanakkor egyértelműen fény derült a korábbi őstörténeti kezdeményezések több ellentmondására, elégtelenségére és önkényességére, valamint e jellegük okaira. A magyar nyelv tulajdonságai és állapota például arra enged következtetni, hogy hosszú idejű, letelepedett, zárt, sűrűn lakott, közösségi, esetleg már városiasodó életformában élők között tett szert meglehetősen logikus fölépítettségére, bőséges hangkészletére, képzőire és ragjaira, valamint kimagasló szóképzési, igeképzési és mondatfűzési képességére. *A nyelvi vizsgálat*²⁸³ szerint a magyar nyelv lényeges jellemző jegyei arra utalnak, hogy a magyar nyelvnek kellett lenni egy hosszú, zárt letelepedett időszakának, amikor mind a nyelvtani rendszere, mind a nyelvi logikája kialakult és rögződött. Erre sem a finnugor, sem a közép-ázsiai származástani elképzelés nem nyújt lehetőséget. A szét-szórt népesség évszázados vándorlása nem nyelvfejllesztő, hanem a nyelvet izoláló, azt nyelvjárásokra bontó hatású.²⁸⁴ Az e fejlődéshez szükséges körülmények több ezer éves időszakra csupán a Kárpát-medencében és közvetlen környékén állottak fenn. Így a finnugorizmus feltételezte újkőkorszaki uráli nyelvi őshazát el kell vetni, hiszen ott a régészeti adatok nem mutatnak a szükséges hosszú időre vonatkozó megfelelő szintű körülményeket, sőt az a térség az elképzelt időszakban még lakatlan volt.²⁸⁵

Ha a magyar nyelv uráli finnugor korszakát elvetettük, könnyebben magyarázhatókká válnak számunkra a finnugorizmusnak és más származtatásoknak a magyar jellemzőkkel való kibékíthetetlen ellentmondásai. Ilyen például a népességbeli összetétel, amely embertani formáinknál az obi-ugor összetételt kizárja. Ugyancsak kizárandó a sumér embertani származás is, mert a sumérok főként mediterrán és armenoid elemei az urálival együtt hiányoznak mind a honfoglalás kori, mind a jelenlegi magyarságból, de hiányoznak az erre utaló sejti tulaj-

²⁸³ Vö. Cser (2001).

²⁸⁴ Lásd erre kiváló példaként a szláv, a germán ill. a türk nyelvek felbomlását.

²⁸⁵ Vesd össze Cser (2000) 117. oldalával, ahol azt is elmondja, hogy "a sumér nyelvnek, a maga korában kétségtelenül a legmagasabb szinten művelt és sűrűn települt tömegben élő kultúrának, két és fél évezred nem volt elegendő ahhoz, hogy olyan kompaktságra jusson, mint amire a magyar a 'honfoglalás' idejére eljutott."

donság-átörökítő adatok is. Ugyanakkor az újkőkorszak előtti Kárpát-medencei őslakosság, mint *helyi cromagnon* összetevő népi elem folytonossága fönnáll, ráadásul meglehetősen nagy arányú jelenléttel. S meghatározó, de egyáltalán nem döntő mennyiségben vannak jelen közép-ázsiai elemként a sztyeppéről sorozatosan a Kárpát-medencébe beköltözött kimmerek, szkíták, dákok, jazigok, szarmaták, hunok, avarok, Árpád magyarjai, bolgár türkök és ogurok *utódai*.²⁸⁶

A magyar nyelv és nép eredetéről több elgondolás is ismert. A finnugor elmélet²⁸⁷ hívei az északi népek, a közép-ázsiai eredet²⁸⁸ hívei pedig a türk népek nyelvéből és műveltségéből vezetik le a magyart. Mindkét elgondolás végső soron nyelvi alapokra épül. A magyar műveltség népességtani vizsgálata a finnugor eredetet kétségessé teszi, merthogy a Kárpát-medence népességtani képe szinte semmi rokonságot nem mutat a ma finnugornak nevezettek népességtani képével. A közép-ázsiai eredet még összhangba hozható ugyan a korai magyar legendákkal, krónikákkal, azonban a nyelvtani és műveltségi elemzés, és a népességtani kép, ugyancsak számos ellentmondást hagy megoldatlanul. László Gyula korábban már javasolta,²⁸⁹ hogy a különböző társtudományok képviselői – félretéve előítéleteiket –, fogjanak össze egy egységes magyarságkép és erre alapozott őstörténet kialakítása érdekében. Ez azonban mind a mai napig elmaradt.

Amikor a magyar népről és a magyar nyelvről beszélünk, azon mindig azt a nyelvet és azt a népet értjük, *amit ma magyarnak* nevezünk. Ez a nyelv és ez a nép az ú. n. honfoglalás óta bizonyítottan a Kárpát-medencén belül él, őslakoságként pedig – mint fentebb bizonyítottuk – időtlen idők óta. A *magyar nyelvű műveltség* ennek a népnek a műveltsége. Ami nem föltétlenül jelenti azt, hogy e nép és e műveltség egyenmű, sem azt, hogy csak egy gyökerű. De mindenképp jelenti, hogy a magyarnak megnevezett műveltség elsősorban annak az embercsoportnak a műveltsége, *amit ma magyarnak tekintünk*.

A nyelvi vizsgálatban a glattokronológia²⁹⁰ olyan vizsgálati mód, amely föltételezi a nyelvi családfák létét, és az azokon való elágazások

²⁸⁶ Cser (2000), 86, aki Lipták, Kiszely és főleg Henkey kutatásaira hivatkozik. Vö. Lipták (1977), Kiszely (1996), Henkey (1993) pp.: 94-114, Henkey (1998) pp.: 22-34, Henkey (1999) pp.: 38-44.

²⁸⁷ Budencz (1871), Zsirai (1935), Diószegi (1978), Glatz (1996).

²⁸⁸ Példának okául: Kiszely (1996), Osetzky (1977), Götz (1991), Padányi (1989), Nagy (1987).

²⁸⁹ László (1996a)

²⁹⁰ Swadesh (1952) és Lees (1953).

távolságát hivatott mérni. Ha a családfák létét nem is fogadjuk el, mégis érdemes ezt a vizsgálatot a magyar nyelvre is elvégezni, mert ha más nem is, de a rokonnak föltételezett nyelvek távolságát ez a vizsgálat azért kellőképpen jelzi. Fontos a különbségtevés az alapszavak és a műveltséget tükröző szavak körében tapasztalható egyezések és nem egyezések között, mert a rokonnyelvek közelsége, vagy távolsága az alapszavak eltéréseivel fejezhető ki, míg a műveltség szavai sokkal inkább műveltségi hatások forrását és azok föltételezhető idejét jelzik. (Utóbbiak egyezését, eltérését eredetvizsgálathoz nem is szabad felhasználni.) A magyar és a rokonainak tekintett nyelvek glattokronológia vizsgálata arra utal, hogy ezek a nyelvek a jelen előtt 6-15 évezrede már nem élhettek együtt a magyarral, nem alkothattak egy nyelvet, még ha annak nyelvjárásait tekintenénk egynek, akkor sem.²⁹¹

XVIII. A magyar műveltségi egység és folytonosság

A magyarság származástani elméletei közösek abban, hogy a honfoglalás kori magyar műveltséget lovas nagyállattenyésztő műveltségként fogják fel.²⁹² A lovasműveltség lényege a mozgó életforma. A mozgás nem nomadizálás, ugyanakkor a letelepedettekéhez képest lazább, mégis szervezett életformát jelent. A lovas, nagyállattenyésztők nem léteznek katonai erő nélkül. A jelképek, a hitviláguk és az ábrázoló művészetük is ezt tükrözi. A harc, a harcos, a heroikus történetek a legfőbb jellemzőik közé tartoznak. Ábrázoló művészetükben is harcoló állatok, nagyrészt ragadozók jelennek meg. Társadalmuk hierarchikus, törzsi fölépítésű. Birodalmaik, változó szövetségekre épülve, hatalmas kiterjedésűek is lehetnek. Életterük a sztyeppe, a füves síkság. Eurázsia több ezer kilométeres kiterjedésű sztyeppéin egy évezreddel ezelőtt is legfeljebb csak 3-6 fő/km² népsűrűséget alkottak. Az eurázsiai sztyeppe legnyugatibb pereme a Kárpát-medence alföldi része (Duna-Tisza-köze, Tiszántúl), a medencén belül sztyeppéi jellegű még a Maros völgye. Ezek a területek még beletartoztak a lovas nagyállattenyésztők élet-

²⁹¹ Cser (2000), pp.: 96-97, és a szó-összehasonlító táblázatok a Függelékben.

²⁹² Padányi Viktor elemezte az ilyen műveltségeket és írta le a legfőbb jellemzőit. Padányi (1989), pp.: 11-32.